

ЄВАНГЕЛЬСЬКІ ХРИСТΙΑНИ-БАПТИСТИ В УРСР (СЕРЕДИНА 1940 – СЕРЕДИНА 1980-х рр.): ВЗАЄМИНИ З ВЛАДОЮ, ОСОБЛИВОСТІ ТА ТРАНСФОРМАЦІЇ РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

Висвітлюється політика радянської влади щодо євангельських християн-баптистів та її зміни в повоєнний час, у роки хрущовського наступу на релігію й у період «застою». Розглянуто об'єднання з баптистами євангелістів, частини п'ятидесятників, менонітів та інших протестантських деномінацій, основні аспекти внутрішньоконфесійного життя цієї релігійної течії, а саме підпільні форми існування євангельсько-баптистських громад, які перебували поза контролем органів влади. Висвітлено антирелігійні дії радянського режиму, різні форми переслідувань, зокрема незаконне закриття молитовних будинків, порушення прав віруючих, формування негативної суспільної думки, притягнення вірян до адміністративної та кримінальної відповідальності. Порушено питання розколу у Союзі ЄХБ, причиною якого став спротив віруючих державній антирелігійній політиці. Розглянуто мережу релігійних організацій в УРСР, кількісний склад та соціально-демографічні характеристики. Особливу увагу приділено релігійній поведінці віруючих. Висвітлено відвідування ними молитовних будинків та нелегальних молитовних зібрань, участь у богослужіннях на великі свята, у релігійних демонстраціях тощо.

Ключові слова: євангельські християни-баптисти, віруючі, баптисти-ініціативники, релігійні громади, Союз ЄХБ, Рада церков ЄХБ, богослужіння.

Вітчизняні фахівці здійснили дослідження низки сфер релігійного життя євангельських християн-баптистів (ЄХБ). Крім статей, присвячених переважно їх взаєминам з органами влади, існують окремі монографії. Зокрема в першій частині студії О.Лахна¹ висвітлюються передумови і причини виникнення опозиційних рухів в ЄХБ та їх діяльність у період середини 1940–1950-х рр., посилення державного наступу на протестантські громади в кінці 1950 – на початку 1960-х рр., утворення Ради церков ЄХБ. У другій частині автор зупинився на різних періодах діяльності РЦ ЄХБ у середині 1960 – на початку 1990-х рр. Головну увагу у праці зосереджено на діяльності структур, діячів опозиції тощо. Різні питання взаємин влади та євангельських християн-баптистів відображено в окремих розділах монографій І.Андрухова²,

¹ Лахно О. Церковна опозиція євангельських християн-баптистів в Україні (1940–1980-ті роки). – Полтава, 2009. – 288 с.

² Андрухів І.О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40–80-х рр. ХХ ст.: Історико-правовий аналіз. – Івано-Франківськ, 2006. – 432 с.

В.Войналовича³, Я.Стоцького⁴, П.Бондарчука⁵ та ін. Низку проблем висвітлено в дисертаційних дослідженнях, зокрема Ю.Вільхового⁶, О.Лахна⁷. Існують також присвячені евангельським християнам-баптистам праці з певним конфесійним забарвленням⁸. Колектив протестантських авторів ще в період «перебудови» розглянув діяльність керівного центру та громад ЄХБ⁹. Низку праць про становище евангельських християн-баптистів і протестантські течії у СРСР загалом підготували західні дослідники¹⁰. Проте, попри доволі значну кількість студій, соціорелігійна проблематика, повсякденне релігійне життя, особливості релігійності тощо висвітлювалися лише фрагментарно.

Під час німецько-радянської війни керівництво СРСР на чолі зі Й.Сталіним під тиском внутрішніх і зовнішньополітичних обставин пішло на деякі поступки стосовно церкви та релігії. Жорстка боротьба поступилася місцем більш виваженій і менш активній критиці релігії, примиренському ставленню до церковних інституцій і духовництва. Кардинальні зміни курсу уряду у церковній політиці зумовлювалися важливими обставинами, що виникли під час війни, зокрема зростанням релігійності населення. Воєнне лихоліття сприяло цьому процесу. На окупованих німцями територіях відновлювали діяльність закриті в передвоєнні роки храми. У тих місцевостях, де подібних культових споруд не було, відкривалися молитовні будинки. Позаяк нова влада не чинила перешкод відродженню релігійного життя, то з релігією мав рахуватися й радянський режим. Тому в нових умовах воєнничі методи 1920–1930-х рр. не годилися. Проте зміни у сфері державної політики стосовно церковних інституцій не означали, що держава відмовляється від усталених ідеологічних засад щодо релігії й церкви. Зокрема постанова ЦК КПРС від вересня 1944 р. закликала «до посилення антирелігійної пропаганди шляхом пропаганди наукового світогляду»¹¹.

³ *Войналович В.А.* Парти́но-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х рр.: політологічний дискурс. – К., 2005. – 741 с.

⁴ *Стоцький Я.* Держава і релігії в західних областях України: конфесійні трансформації в контексті державної політики 1944–1964 рр. – К., 2008. – 510 с.

⁵ *Бондарчук П.М.* Релігійність населення України у 40–80-х рр. ХХ ст.: соціокультурні впливи, особливості, тенденції змін. – К., 2009. – 382 с.

⁶ *Вільховий Ю.В.* Політика радянської влади щодо протестантських церков в Україні (середина 40-х – 70-х рр. ХХ ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – Полтава, 2002. – 298 с.

⁷ *Лахно О.П.* Опозиція в евангельсько-баптистському русі в УРСР (середина 40-х – 80-ті рр. ХХ ст.): Дис. ... канд. іст. наук. – Полтава, 2008. – 290 с.

⁸ *Решетников Ю., Санников С.* Обзор истории евангельско-баптистского братства в Украине. – Одесса, 2000. – 246 с.; *Чорнопиский Д.С.* Життя віруючих Буковини: 1914–1994. – Рівне, 1995. – 128 с.; *Бойко В., Решетников Ю.* Коротка історія Києво-Святошинської церкви евангельських християн-баптистів. – Луцьк, 2007. – 80 с.

⁹ *История евангельских христиан-баптистов в СССР.* – Москва, 1989. – 624 с.

¹⁰ *Домашовець В.* Український евангельсько-баптистський рух в його 150-літній ювілей: 1852–2002. – Луцьк, 2002. – 95 с.; *Sawatsky W.* Soviet Evangelicals since World War II. – Scottdale, 1981. – 528 p.; *Заватський Е.* Евангелическое движение в СССР после второй мировой войны. – Москва, 1995. – 560 с.; *Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia: The Communist and Postcommunist Eras / Ed. S.P.Ramet.* – Durham, 1993; *Rowe M.* Russian resurrection: Strength in suffering: A history of Russian evangelical church. – London, 1984. – 264 p.

¹¹ *Поспеловский Д.В.* Русская православная церковь в ХХ веке. – Москва, 1995. – С.256.

Зміна пріоритетів не вимагала суттєвої корекції законодавчо-нормативних актів, котрі регулювали відносини держави та церкви. Сформовані в 1920–1930-х рр., вони у своїй основі функціонували й після війни. Загального законодавства про релігійні культу не було, а кроків до його створення в добу пізнього сталінізму не робили. Ухвалені в 1940-х рр. норми необхідною умовою функціонування релігійних громад передбачали їх реєстрацію. Одним із таких документів стала постанова РНК СРСР від 19 листопада 1944 р. «Про порядок відкриття молитовних будинків релігійних культурів»¹². Механізм реєстрації громад створював значні перепони для зростання їх кількості. До того ж контрольні органи ретельно перевіряли позиції лояльності у ставленні до радянської влади, надто в період окупації. Чимало громад не пройшли реєстрацію.

Окремим легальним протестантським об'єднанням судилося пройти процедуру уніфікації й централізації, яка завершилася їх злиттям. Так, 1944 р. об'єдналися радянські баптисти та евангелісти (було утворено Союз евангельських християн-баптистів), а у серпні 1945 р. до них долучилися християни віри евангельської (п'ятидесятники), хоча не всі їх громади об'єдналися з баптистами та евангелістами. Очолила об'єднання Всесоюзна рада евангельських християн-баптистів (ВР ЄХБ), яка мала бути лояльною до радянської влади.

У 1947 р. на основі Серпневої угоди з ЄХБ також об'єдналися евангельські християни в дусі апостольському («единственники»). Роком раніше на конференції в Ужгороді до Союзу ЄХБ долучилися 25 громад і груп вільних християн («дарбисти»), згодом – близько 70 громад Союзу церков Христових у Західній Україні та Західній Білорусії¹³, а 1963 р. – братські меноніти¹⁴. Таке об'єднання (інколи різних за своїм віровченням конфесій) дозволяло, на думку органів влади, краще контролювати релігійні організації.

Слід відзначити, що ці процеси здійснювалися під потужним пресингом держави. П'ятидесятницький пастор В.Франчук указував, що за об'єднанням евангельських християн і баптистів стояв «жорсткий тиск Ради у справах релігій, як на одну, так і на іншу сторону, тому що ані ті, ані інші не відчували надто великого бажання до таких об'єднань, адже віронавчальна база не була однаковою»¹⁵. Рада у справах релігійних культур при РМ СРСР відмовила у затвердженні відновленого 1942 р. Союзу християн віри евангельської¹⁶, не залишаючи п'ятидесятникам можливості для легального функціонування їхніх громад поза Союзом евангельських християн-баптистів.

Входження до складу Союзу ЄХБ п'ятидесятників, які тривалий час конкурували з баптистами та евангелістами, не сприяло загальній єдності.

¹² *Войналович В.* Партийно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій... – С.104–105.

¹³ *Савинский С.Н.* История русско-украинского баптизма. – Одесса, 1995. – С.119. Див. також: *Домашовець В.* Український евангельсько-баптистський рух в його 150-літній ювілей: 1852–2002. – С.59–60.

¹⁴ *Антонов А.П., Соломка А.П.* Под прикрытием веры. – Донецьк, 1985. – С.23.

¹⁵ *Франчук В.И.* Просила Россия дождя у Господа. – Мариуполь, 1999. – С.294.

¹⁶ *Савинский С.Н.* История русско-украинского баптизма. – С.119.

У Серпневій згоді 1945 р. («Згода про об'єднання ХВС і ЄХБ в один союз»), яка мала регулювати процес об'єднання, було записано, що незнайома мова без тлумачення є безплідним даром, тому від спілкування незнайомими мовами варто утримуватися під час громадських зібрань. Пересічні п'ятидесятники сприйняли це неоднозначно, тому прийняті до громад ЄХБ, вони часто створювали конфліктні ситуації¹⁷. Злиття різних течій виявилось нежиттєздатним і могло функціонувати лише в радянській дійсності. Наприкінці 1980-х рр., коли почали розвиватися сильні децентралізаційні течії, п'ятидесятники масово виходили зі штучно утвореного союзу, хоча такі випадки були характерними і для досліджуваного періоду.

Загалом на кінець 1946 р. в УРСР було зареєстровано 1866 громад ЄХБ¹⁸, а на 1 січня 1950 р. в республіці функціонувала 1491 зареєстрована громада євангельських християн-баптистів, де нараховувалося 91 395 віруючих¹⁹ (на початок 1948 р. – 94 640²⁰). Остання цифра з невеликими змінами (близько 10%) у бік збільшення протрималася до другої половини 1980-х рр.

У 334 громадах ЄХБ (11 941 особа), обстежених радянськими органами у середині 1940-х рр., віковий склад членів був таким: до 25 років – 944, від 25 до 40 – 1455, від 40 до 55 – 3386, старші за 55 років – 6156 осіб²¹. Як бачимо, люди старшого віку становили більшість. За освітнім рівнем неписьменних налічувалося 4308, із початковою освітою – 7239, середньою – 384, вищою – 10 осіб²². Тобто понад третину становили члени громад без освіти, а тих, що мали початкову, було більше 60%. Такий низький освітній рівень давав радянській пропаганді можливість розвивати тезу, нібито релігійність великою мірою пов'язана з неписьменністю або малописьменністю, а значний відсоток людей похилого віку серед віруючих дозволяв стверджувати, що з релігією незабаром буде покінчено.

Втручання влади в релігійну сферу призвело до першого серйозного розколу в лавах ЄХБ у повоєнний період. У середині 1940-х рр. на Донбасі виник рух так званих чистих баптистів (або «совершенців»), котрі виступали проти об'єднання баптистів з євангельськими християнами та п'ятидесятниками, вважаючи за необхідне, щоб віруючих з інших конфесій приймали лише після їх «покаяння й покладання рук». Також вони обстоювали необхідність проповідницької діяльності всіх членів громади, не визнавали військової служби, державної реєстрації та дотримувалися думки, що наявний порядок хрещення не відповідає їхнім канонам²³.

Для обмеження діяльності протестантських організацій закритого типу здійснювалися різні заходи. Органи влади вдавалися інколи навіть

¹⁷ Там же.

¹⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.23. – Спр.4555. – Арк.45.

¹⁹ Там само. – Оп.24. – Спр.12. – Арк.52.

²⁰ Там само. – Оп.70. – Спр.1281. – Арк.7.

²¹ Там само. – Оп.23. – Спр.1640. – Арк.182.

²² Там само.

²³ Год Б., Вільховий Ю. Громади ЄХБ у містах і селах Донбасу (середина 40-х – 50-ті рр. ХХ ст.) // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – Вип.18. – К.; Донецьк, 2001. – С.293–294.

до знищення молитовних будинків. Наприкінці 1950 – у першій половині 1960-х рр. акти про їх підпали стали ледь не звичаєм для місцевих посадовців.

Траплялося, що членів зареєстрованих релігійних громад ЄХБ лектори у своїх виступах називали «агентами американського імперіалізму»²⁴. Пресвітерів багатьох громад у західноукраїнських областях, на відміну від православних священиків, примушували виконувати трудові повинності на користь держави. За спротив їх засуджували до багаторічних примусових робіт²⁵. Зауважимо, що таких заходів не практикували щодо православного духівництва.

У боротьбі з нелегальними релігійними об'єднаннями влада вдавалася до депортацій. Упродовж 1944–1953 рр. із Західнобілоруського й Українського Полісся вглиб СРСР було вислано 10 тис. баптистів і п'ятидесятників із родинами²⁶.

Певна лібералізація релігійного життя у СРСР у повоєнний період тривала не довго. Улітку 1954 р. в газеті «Правда», журналах «Коммунист», «Партийная жизнь» з'явилися статті, де наголошувалося на необхідності активізувати атеїстичну пропаганду, поглибити її зміст, надавши їй широкого характеру. Скажімо, у передовиці «Правди» зазначалося, що «необхідно рішуче підвищити відповідальність партійних організацій за стан атеїстичної пропаганди»²⁷.

7 липня 1954 р. було ухвалено постанову ЦК КПРС, присвячену «великим прогалинам» у «науково-атеїстичній пропаганді» та «заходам для її поліпшення»:

«ЦК КПРС відзначає, що багато партійних організацій незадовільно здійснюють керівництво науково-атеїстичною пропагандою серед населення, у результаті чого ця важлива ділянка ідеологічної роботи занедбана. В той же час церква й різні релігійні секти значно пожвавили свою діяльність, зміцнили свої кадри і, гнучко пристосовуючись до сучасних умов, посилено поширюють релігійну ідеологію».

У документі критикувалася «недостатня діяльність» ЦК компартій союзних республік, крайкомів, обкомів КПРС, міністерства культури СРСР, Всесоюзного товариства для поширення політичних і наукових знань у сфері «науково-атеїстичної пропаганди». Наголошувалося на «недостатності» популярної атеїстичної літератури, на тому, що її зміст не має «бойового, наступального характеру». Партійним і державним органам належало розгорнути

²⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.149. – Арк.7.

²⁵ Там само. – Спр.51. – Арк.7.

²⁶ Грушова Т.В. Радянська держава та секта п'ятидесятників в Україні (початок 1920-х – 1991 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Запоріжжя, 2000. – С.88.

²⁷ Шире развернуть научно-атеистическую пропаганду // Правда. – 1954. – 24 июля. – №205. – С.1.

«активну науково-атеїстичну пропаганду»²⁸. Цей документ різко контрастував із попередньою політикою в релігійній сфері.

Антирелігійна кампанія 1954 р. сприяла значному посиленню жорсткого адміністрування. На місцях почався тиск на священників задля скорочення їх кількості. У сел. Городище на Черкащині членів зареєстрованої громади ЄХБ викликали в органи влади й попереджали, що коли будуть у подальшому відвідувати богослужбові зібрання, то їх виженуть із роботи. Щоб залякати віруючих, наказали звільнити одну працівницю. Після такого тиску дехто перестав відвідувати богослужіння в молитовному будинку, хтось збирався виїздити з селища, інші готувалися до гонінь²⁹. Такі випадки були типовими в перші кілька місяців після виходу постанови.

Така антирелігійна діяльність відрізнялася від попередньої повоєнної та викликала гостре невдоволення не лише духівництва, віруючого активу, а й населення. Тому керівництво КПРС намагалося перекласти відповідальність на нижчі партійні та державні органи. У постанові ЦК КПРС від 10 листопада 1954 р. «Про помилки у проведенні науково-атеїстичної пропаганди серед населення» за підписом М.Хрущова ці «помилки» кваліфікувалися як такі, що суперечать програмі та політиці КПРС щодо релігії, і є «порушенням неодноразових вказівок партії про недопустимість зневажання почуттів віруючих». Документ зобов'язував партійні органи «рішуче усунути помилки в атеїстичній пропаганді»³⁰. Керівництво вирішило, що для проведення активної антирелігійної діяльності час ще не настав.

Ліберальному ставленню влади до церкви й релігії поклала край постанова ЦК КПРС від 4 жовтня 1958 р. «Про доповідну записку відділу пропаганди й агітації ЦК КПРС по союзних республіках “Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди”». У документі наголошувалося, що релігія є одним із «найбільших пережитків класових формацій» у свідомості людей, а «звільнення» від її впливу ставало найвідповідальнішим завданням партійної ідеологічної роботи. Постанова різко критикувала діяльність державних органів, які контролювали церкву – їм навіть закидалося «потурання духівництву»³¹. Значно активізувала антирелігійну кампанію постанова ЦК КПРС від 13 січня 1960 р. «Про заходи з ліквідації порушень духівництвом законодавства про культури»³² та відповідний документ ЦК КПУ від 19 березня 1960 р.

XXII з'їзд КПРС, що відбувся 1961 р., теж не обійшов увагою релігійну сферу. Виступаючи на ньому двічі, М.Хрущов в обох випадках торкався питання боротьби з релігією. У звітній доповіді він зазначив:

«Комуністичне виховання має на увазі звільнення свідомості від релігійних передсудів і забобонів, які все ще заважають окремим радянським людям повністю проявити свої творчі

²⁸ Див.: КПРС і радянська держава про релігію та атеїстичну пропаганду: Зб. док. і мат. – К., 1962. – С.96–98; О религии и церкви: Сб. док. – Москва, 1965. – С.71–74; Вопросы идеологической работы: Сборник важнейших решений КПСС. – Москва, 1961. – С.61–63.

²⁹ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.183. – Арк.127.

³⁰ КПРС і радянська держава про релігію... – С.102; О религии и церкви. – С.78–79.

³¹ Держава і церква на Полтавщині за радянської доби. – Полтава, 2002. – С.97.

³² Шкаровский М.В. Русская православная церковь при Сталине и Хрущёве. – С.371.

сили. Потрібна продумана та струнка система науково-атеїстичного виховання, яка охоплювала б усі верстви і групи населення, запобігала поширенню релігійних поглядів, особливо серед дітей та підлітків»³³.

Ухвалена на з'їзді партійна програма визначала мету – «виховання» всього населення «в дусі наукового комунізму». А боротьба з «забобонами і передсудами» була неодмінною складовою цих заходів³⁴.

Важливою подією, що сталася в 1960-х рр., був розкол серед евангельських християн-баптистів. Приводом послужили затверджені на пленумі ВР ЄХБ 25–29 грудня 1959 р. «Положення про Союз евангельських християн-баптистів у СРСР»³⁵ та «Інструктивний лист старшим пресвітерам ВР ЄХБ»³⁶. Ці документи було підготовлено за ініціативою влади. Положення передбачало проведення молитовних зібрань не частіше, ніж два – три рази на тиждень. Виступати з проповідями мали лише пресвітери і члени виконавчого органу. Збільшувався випробувальний термін для наблизених (до двох – трьох років). Дітей дошкільного та шкільного віку заборонялося залучати до молінь, хрестити до 18 років, заборонялося також вести серед дітей і молоді «релігійну пропаганду». ВР ЄХБ, згідно з документом, підтримувала зв'язок лише із зареєстрованими громадами. Ішлося про те, що віруючі мають право брати участь у громадському й культурному житті країни. Це означало відвідувати кінотеатри, театри, клуби, вечори для молоді тощо. Ці документи справили негативне враження на членів громад ЄХБ.

Настрої багатьох баптистів через ухвалення нового статуту ВР ЄХБ 1960 р. яскраво відображено в їхніх художніх творах. Так, у вірші «Торговці істиною» йшлося:

«О, пункт двенадцатый Устава ВСЕХиБ,
Зачем мы содержание твоё узнали?
Зачем нам страшную правду о тебе
Служители Христовы рассказали?...

Как долго жили мы в неведение, во сне?
Мы думали, что старцы-богословы,
Бессменные работники ВСЕХиБ в Москве,
За истину идти на смерть готовы.

Мы думали, что для таких людей давно
Соблазны мира, похоти померкли,
Что нет для них дороже ничего,
Чем сан пресвитера Христовой церкви.

³³ КПРС і радянська держава про релігію... – С.124.

³⁴ Там само. – С.136–137.

³⁵ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.454. – Арк.40–48.

³⁶ Там само. – Арк.49–58.

Но пунктом роковым – двенадцатым – Устава ВСЕХиБ,
 Который они тайно написали,
 Теперь свидетельствуют сами о себе,
 Что сан пресвитерский они... предали...

Чтоб генеральские оклады сохранить,
 Чтоб сладко есть и сладко пить,
 Чтоб с государством свой доход не поделить,
 Чтоб благодатный юг почаще навещать,
 Чтоб юбилеи пышные справлять, –
 Они пошли на страшное решение...

О, если б только комплекс личных прав своих,
 Свое пресвитерство они предали!
 Но сколько прав твоих и сколько прав моих,
 Они, мой брат, на деньги променяли...!»³⁷

Ті самі мотиви наявні у віршах «Перемагаючим»³⁸ та «Ані нитки, ані ременя»³⁹ й ін.

У 1961 р. виникла ініціативна група, яку очолили О.Прокоф'єв та Г.Крючков. «Ініціативники» вимагали, щоб ВР ЄХБ відмовилася від своєї програми. Її обвинувачували у співпраці з радянським режимом, насажденні атеїзму тощо. Активно розгорнули вони діяльність і в УРСР. Керівники та активісти громад Києва, Харкова виступили не лише проти «Положення...», а й проти радянського законодавства про культу⁴⁰. У лютому 1962 р. було створено оргкомітет із проведення з'їзду церкви ЄХБ у СРСР⁴¹. У листі до голови радянського уряду М.Хрущова мовилося:

«Інтереси церкви не дозволяють нам у майбутньому обмежуватися лише безуспішним клопотанням і приводять нас до необхідності більш відверто висловлюватися про справжнє становище церкви в нашій країні. Нині усунуто сумніви стосовно того, що формально відокремлена від держави церква повністю перебуває під нелегальним керівництвом різних державних органів, таємний та явний доступ яким до церкви ЄХБ відкрили служителі-відступники, котрі ввійшли у протизаконний зв'язок з органами влади і КДБ для співучасті в боротьбі з церквою різними насильницькими заходами»⁴².

У червні 1962 р. оргкомітет узяв на себе функції центрального керівництва (секретарем обрали Г.Вінса), а 19 вересня 1965 р. на всесоюзній

³⁷ Там само. – Спр.388. – Арк.15.

³⁸ Там само. – Арк.17.

³⁹ Там само. – Арк.18.

⁴⁰ Степанов П.Я. Про сучасний розкол серед євангельських християн-баптистів. – К., 1967. – С.7.

⁴¹ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.388. – Арк.12.

⁴² Там само. – Арк.5.

нараді «ініціативників» оргкомітет було перейменовано на Раду церков ЄХБ (РЦ ЄХБ)⁴³. Вона висунула перед ВР ЄХБ ультиматум – «ліквідувати щільну церкву із світом»⁴⁴. А позаяк контрольована владою ВР ЄХБ не могла цього зробити, це означало розкол. Чималу підтримку ініціативники отримали серед громад, раніше знятих із реєстрації, та серед незареєстрованих груп. Отже жорстка офіційна політика щодо ЄХБ призвела до того, що поза радянським контролем опинилася частина вірних, які перейшли по суті в підпілля.

Загалом на 1 січня 1957 р. в УРСР, за офіційними даними, діяли 1345 зареєстрованих громад ЄХБ⁴⁵, а на 1 січня 1962 р. – уже 1138 (94 850 осіб) та 90 незареєстрованих (2760 осіб)⁴⁶. За два роки про чисельність незареєстрованих громад і груп ЄХБ наводяться інші дані – понад 360, що нараховували більше 13 тис. віруючих (на 1 вересня 1964 р.)⁴⁷. Керівництво ВР ЄХБ уважало за необхідне відновити їх реєстрацію, щоб не дати можливості баптистам-ініціативникам поширити на них свій вплив. На 1 січня 1964 р. органи влади також мали інформацію про 134 групи баптистів-ініціативників, до яких входили 3250 осіб. Частину з них було виключено з громад Союзу ЄХБ за опозиційну поведінку, частина вийшла сама⁴⁸. Крім того, у 62 громадах, що входили до Союзу ЄХБ, було близько 1 тис. віруючих, які співчували ініціативникам. Найбільше баптистів-ініціативників фіксувалося у Харківській (13 груп, 617 осіб), Донецькій (25 груп, 507 осіб), Черкаській (24 групи, 377 осіб), Київській (16 груп, 308 осіб) областях⁴⁹. Під час розколу ця статистика змінилася. Існували також інші об'єднання, зокрема чисті баптисти, молоді баптисти, що діяли нелегально. На 1 січня 1963 р. органам влади було відомо про 20 груп перших (569 осіб)⁵⁰ і 6 – других (180 осіб)⁵¹. На Закарпатті 1964 р. діяли 8 груп вільних християн⁵² (у 1940-х рр. частина їх приєдналася до Союзу ЄХБ).

На 1 січня 1964 р. соціально-демографічний склад евангельських християн-баптистів, що належали до Союзу ЄХБ, був таким:

- за статтю: чоловіків – 26,6%, жінок – 73,4%;
- за родом діяльності: робітників – 13%, колгоспників – 38,8%, службовців – 2%, пенсіонерів – 9,9%, домогосподарок – 36,3%;
- за віком: до 25 років – 1,7%, від 25 до 40 – 22,4%, понад 40 років – 75,9%⁵³.

У другій половині 1950 – на початку 1960-х рр. у багатьох громадах ЄХБ спостерігався значний приплив молоді. Так, якщо в 1949 р. на Київщині вона становила лише 3%, то в 1961 р. – 19%. На Тернопільщині із 679 нових

⁴³ Степанов П.Я. Про сучасний розкол серед евангельських християн-баптистів. – С.8.

⁴⁴ Антонов А., Соломка П. Под прикрытием веры. – Донецк, 1985. – С.24.

⁴⁵ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.219. – Арк.1.

⁴⁶ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.5488. – Арк.17.

⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.434. – Арк.235.

⁴⁸ Там само. – Арк.216.

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.5663. – Арк.107–108.

⁵¹ Там само.

⁵² ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.438. – Арк.1.

⁵³ Там само. – Оп.5. – Спр.293. – Арк.91.

членів громад ЄХБ 402 особи мали вік до 25 років⁵⁴. Такі соціально-демографічні тенденції та характеристики простежувалися й в інших протестантських об'єднаннях закритого типу.

Релігійні організації євангельських християн-баптистів зазнали вагомого тиску. Кількість молитовних зібрань у громадах зменшилася до 3 на тиждень (у попередні роки їх було навіть 6–10). Загалом релігійна мережа ЄХБ в УРСР лише за 1960 р. скоротилася на 7%⁵⁵.

Аби прискорити зняття з реєстрації громад розроблялися типові комбінації та схеми. Приміром, у с. Вертіївка Ніжинського р-ну Чернігівської обл. планувалося скористатися розбіжностями між пресвітером Я.Суярком та віруючими, а також тим, що троє його синів не входили до громади (більше того, старший навіть був комуністом). Серед заходів пропонувалися робота зі членами громади, щоб змусити частину вийти з неї; вплив на синів, особливо на комуніста, щоб розірвати договір про оренду приміщення під молитовний будинок⁵⁶ (сім'я Суяроків мешкала в ньому).

Адміністрація вдавалася до брутальних і свавільних дій. У доповіді голови РСРК при РМ СРСР А.Пузіна «Про посилення контролю за виконанням законодавства про культу» на Всесоюзній нараді вповноважених Ради (18 квітня 1961 р.) вказувалося, що у с. Старе Село Рокитнівського р-ну Рівненської обл. до молитовного будинку під час богослужіння прийшли медичні працівники й запропонували віруючим роздягнутися для проведення щеплень. У с. Столби Дубенського р-ну цієї ж області перед будівлею громади євангельських християн-баптистів було встановлено гучномовець, який вмикали лише тоді, коли відбувалися молитовні зібрання. У с. Раковець Іршавського р-ну Закарпатської обл. до молитовного будинку баптистів увійшли четверо вчителів і зажадали припинення богослужіння, а один із них почав читати присутнім лекцію «Про реакційну сутність сектантства»⁵⁷. У Ружинському р-ні Житомирської обл. у відділенні міліції членів громади ЄХБ с. Бистрик попереджали: якщо вони не відмовляться від своїх релігійних переконань, їм «не уникнути підвалу»⁵⁸. У с. Рокитне на Рівненщині 19 січня 1960 р. другий секретар Рокитнівського райкому комсомолу Васильєв у стані алкогольного сп'яніння побив євангельських християн-баптистів, які поверталися додому з богослужіння⁵⁹. В одному із сіл Христинівського р-ну Черкаської обл. заступник голови колгоспу й секретар парторганізації Д.Славний 10 лютого 1960 р., зайшовши до молитовного будинку ЄХБ разом із головою колгоспу, намагався вигнати з нього віруючих. Коли ті не підкорилися, він почав там палити, погрожуючи «викурити» людей із хати. На їхні

⁵⁴ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.24. – Спр.5488. – Арк.34.

⁵⁵ Там само. – Спр.5297. – Арк.36.

⁵⁶ *Бабенко Л.* Місце правоохоронних органів у системі адміністративних засобів впливу на сектантський рух у 60–70-х рр. XX ст. (На прикладі Чернігівської області) // Знаки питання в історії України: українська історія у європейському контексті: Зб. мат. II Міжнар. конф. – Ніжин, 2005. – С.148.

⁵⁷ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.30. – Спр.1671. – Арк.146.

⁵⁸ ЦДАГО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.266. – Арк.13.

⁵⁹ Там само. – Спр.309. – Арк.7.

слова про незаконність цього вчинку відповів: «Почекайте ще трохи й з вами буде ще гірше, із вами буде те, що було колись зі священниками»⁶⁰.

Працівницю однієї із залізничних станцій, стрілочницю Я.Змеєву, викликав заступник начальника відділу кадрів станції і сказав: «Ви порвіть зв'язки з баптистами, а то ми вас через три дні звільнимо з роботи». Я.Змеєва відмовилася виконати цю вимогу, тож за три дні її звільнили «за скороченням штатів»⁶¹. Коли працівниця вагонного заводу О.Шеремет, членкиня крюківської громади ЄХБ (Полтавщина), звернулася до голови профкому про надання їй путівки на курортне лікування, то отримала відповідь, що, мовляв, «агентам американської розвідки» путівки не надаються⁶². Як бачимо, чимало місцевих керівників та інших посадових осіб діяли репресивно щодо віруючих.

Методом боротьби з легальними протестантськими течіями закритого типу було накладання високих податків на їхніх керівників. Приміром, пресвітер однієї з громад ЄХБ Барабаш отримував зарплату 300 руб. (на 1958 р.), мав 54 сотки городу, а його річний податок становив близько 20 тис. руб. Злякавшись цієї суми, він відмовився від служіння⁶³. Пресвітер ЄХБ із с. Кривець на Черкащині П.Євтушенко, попри пенсійний вік (74 роки), працював у колгоспі. Мав город, однак зарплати від громади не отримував. За здійснення релігійної діяльності його оподаткували на два роки (1957–1958 рр.) у сумі 6,6 тис. руб., до того ж він мав сплачувати 142 руб. земельного податку⁶⁴. Такі податки часто були надмірними для пресвітерів малих громад.

Ось як оцінюється політика М.Хрущова щодо членів невеликих протестантських течій в УРСР у книзі О.Опаріна, представника адвентистів сьомого дня:

«На відміну від Сталіна, за Хрущова не розстрілювали віруючих, та попри це, здійснювалася ще огидніша робота з дискредитації віруючих. Їм висувалися страшні звинувачення в убивстві дітей, статевих збоченнях, дармоїдстві, шпигунстві, зрештою їх оголошували психічно хворими, відсилали на примусове лікування до психіатричних клінік. Мало того, у батьків-християн забирали малолітніх дітей на перевиховання... Над віруючими влаштовувалися показові народні суди, де їх піддавали публічному висміюванню й образам, а для багатьох ці суди завершувалися тюрмою»⁶⁵.

Державні органи у своєму прагненні мати надійних інформаторів серед віруючих ішли навіть на те, щоб їхні агенти одружувалися зі членами нелегальних релігійних громад⁶⁶. Про це згадували самі віруючі. Проти керівництва та активних учасників організацій закритого типу порушувалися

⁶⁰ Там само. – Арк.34.

⁶¹ Там само. – Спр.195. – Арк.5.

⁶² Там само. – Спр.280. – Арк.167.

⁶³ Там само. – Спр.246. – Арк.21.

⁶⁴ Там само. – Арк.22.

⁶⁵ Опарин А.А. Юбилейный год: Очерки истории адвентизма в Харькове. – Х., 2006. – С.58.

⁶⁶ Див.: Гартфельд Г. Вера вопреки КГБ. – Черкаassy, 2003. – С.13–28.

кримінальні справи. Б.Шапарь, характеризуючи антирелігійну кампанію, що відбувалася на рубежі 1950–1960-х рр., зазначав:

«Спрямована на усунення видимих проявів релігійності, вона супроводжувалася закриттям молитовних будинків, порушенням конституційних прав віруючих громадян, іноді відкритим знущанням з їхніх почуттів. Відомчі інструкції ставлять поза законом цілі напрями в протестантизмі, [...] у масовій свідомості формується вельми негативний вигляд сектанта – людини обмеженої, лицемірної, підступної й непорядної, готової на тяжкі злочини. Багато газет змагаються у галасливості фраз, і дедалі гучніше лунають заклики “не панькатися з сектантами”, посилюючи заходи адміністративного впливу до їхніх лідерів»⁶⁷.

Водночас наростало напруження у середовищі віруючих, що належали до невеликих релігійних течій. Створювався сприятливий ґрунт для ідеї неприйняття «ворожого світу», посилювалися позиції найбільш консервативних лідерів громад⁶⁸.

Антирелігійна пропаганда в багатьох людей виховувала войовниче ставлення до віруючих, які належали до невеликих протестантських течій. Багато хто закликав, щоб до «сектантів» застосовували найсуворіші заходи покарання, депортували їх в «окремі місця поселення». Слюсар Білгородського рибкомбінату (1923 року народження, освіта середня) заявив: «Секти баптистів слід заборонити законом. Як у свій час було ліквідовано куркульство, так слід ліквідувати й баптистів»⁶⁹.

Попри несприятливі умови для функціонування громад евангельські християни-баптисти демонстрували високу релігійну активність. Чимало їх відвідували богослужіння один – два рази на тиждень у селах і два – чотири рази на місяць у містах. Кількість богослужінь певною мірою залежала також від громади. Так, у громаді ЄХБ с. Костобоброва Семенівського р-ну Чернігівської обл. богослужіння до 1963 р. проводилися тричі на тиждень⁷⁰. Цей показник вищий за загальний, який стосується сільської місцевості. Частоту відвідувань молитовних зборів у легальних громадах ЄХБ регулювала й радянська влада – противник частих колективних релігійних актів.

Період із середини 1960-х до середини 1980-х рр. характеризувався послабленням втручання держави у суто релігійні справи. Антирелігійні тенденції, що виявлялися наприкінці 1950 – на початку 1960-х рр., продовжували розвиватися в м'якшій формі. У грудні 1964 р. (відразу після усунення М.Хрущова від влади) Верховний суд СРСР за участю КДБ провів спеціальну нараду з питань «порушення соціалістичної законності» щодо віруючих. Голови Верховних судів союзних республік отримали доручення вивчити відповідні кримінальні справи 1962–1964 рр. У січні 1965 р. Президія

⁶⁷ Шапарь В.Б. Психология религиозных сект. – Минск, 2004. – С.29.

⁶⁸ Там же. – С.29–30.

⁶⁹ Косуха П.Л. Про характер і причини релігійності серед молоді // Питання атеїзму. – Вип.4. – К., 1969. – С.120.

⁷⁰ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.2. – Спр.409. – Арк.87.

Верховної Ради СРСР ухвалила постанову «Про деякі факти порушення соціалістичної законності щодо віруючих»⁷¹. А 13 серпня того ж року аналогічний документ видала Президія Верховної Ради УРСР⁷², що стало поштовхом до дії і для місцевих рад. У відповідному рішенні виконавчого комітету Черкаської обласної ради депутатів трудящих від 23 вересня зазначалося:

«Деякі віруючі за їхні релігійні переконання були незаконно звільнені з роботи, подекуди службові особи проводили незаконні обшуки в молитовних будинках і квартирах віруючих. Перешкоджали віруючим зареєстрованих громад відправляти релігійні обряди та допускали інші адміністративні дії, спрямовані проти громадянських прав віруючих. Траплялися факти необґрунтованого притягання до кримінальної відповідальності віруючих»⁷³.

Радянське релігійне законодавство у цей період зазнало певних змін. Було конкретизовано відповідальність за його порушення. Влада намагалася кожну дію проти церкви та релігії прикрити законом. Коли ж ці дії були явно антизаконними, то відповідальність покладалася не на закон, а на конкретних службовців. Такі зміни обумовлювалися низкою причин. Зокрема очевидно, що багато загнаних у підпілля релігійних громад важко чи навіть неможливо контролювати. До того ж попередня боротьба з церквою та релігією була відверто незаконною.

Проте навіть після усунення М.Хрущова спостерігалися непоодинокі факти порушення законодавства з боку місцевої влади. Так, 1965 р. керівництво колгоспу с. Роставиця Ружинського р-ну Житомирської обл. вирішило не подавати матеріалів для призначення пенсії одному з колгоспників через те, що він «сектант»⁷⁴.

Обмежена лібералізація релігійно-церковного життя у середині 1960-х рр. вплинула на процеси, що відбувалися у протестантських громадах. Упродовж 1960-х рр. представники ВР ЄХБ і Ради церков ЄХБ зустрічалися декілька разів із метою подолання розколу. ВР ЄХБ визнавала свої помилки, як на Всесоюзному з'їзді ЄХБ 1963 р., так і на з'їзді 1966 р.⁷⁵, хоча баптисти-ініціативники назвали їх «псевдоз'їздами»⁷⁶. З'їзд 1969 р. приніс певне потепління у стосунки між прибічниками ВР ЄХБ та РЦ ЄХБ⁷⁷, хоча не вирішив проблеми розколу. Зрозумівши, що його ліквідація неможлива за таких обставин, влада вдалася до інших кроків, аби мати змогу контролювати баптистів-ініціативників.

Ініціатори розколу в русі євангельських християн-баптистів намагалися переглянути суспільну й церковну концепцію об'єднання. Вони прагнули

⁷¹ Пащенко В. Православ'я в новітній історії України. – Ч.2. – Полтава, 2001. – С.101.

⁷² ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.1. – Спр.448. – Арк.13.

⁷³ Там само.

⁷⁴ Романюк І. Українське село у 50-ті – першій половині 60-х рр. XX ст. – Вінниця, 2005. – С.233.

⁷⁵ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.5. – Спр.173. – Арк.140.

⁷⁶ Там само. – Арк.141.

⁷⁷ Там само. – Арк.140–143.

усунути віруючих від участі у громадському житті, виступали за здійснення будь-якої церковної діяльності, особливо місіонерської, у різних формах. Власне, вони воліли жити згідно зі своєю вірою, а не за ворожими їм радянськими законами. Один із баптистів-ініціативників так характеризував релігійне життя у середовищі ЄХБ: «Уряд і ВР ЄХБ грають на одній дудці, нас лякають переслідуванням, а певної свободи молитися не дають, заганяють під контроль»⁷⁸.

На початок 1965 р. в УРСР діяли близько 1160 громад ЄХБ (понад 101 тис. осіб)⁷⁹, а на кінець 1979 р. – 1103 зареєстрованих громади і групи (в іншому документі фігурує більша цифра⁸⁰), до складу яких входили 106 тис. вірян. Примітно, що було багато молоді. За п'ять років частка її зросла вдвічі і становила близько 10%. В окремих областях республіки цей відсоток був значно вищим, зокрема в Одеській – 19,2%, Херсонській – 16%, Запорізькій – 14%. У багатьох громадах ЄХБ Рівненської та Волинської областей молодь складала більше половини нового поповнення⁸¹. Найбільше громад було на Рівненщині – 130 (15 223 особи), Волині – 79 (10 017), Київщині – 74 (5272), Чернівецькій – 66 (7253) і Донеччині – 62 (9547 осіб). У Хмельницькій та Черкаській областях хоча й було понад 60 громад у кожній (61 і 62 відповідно), але вони були відносно нечисленними – 3770 і 3663 осіб. Найменше громад ЄХБ було на Івано-Франківщині – 8 (463 особи)⁸². На 1970 р. поза Союзом ЄХБ, за офіційними даними, перебували більше 14 тис. осіб. Але ця цифра занижена порівняно з реальною⁸³. Сюди ж входили і прибічники РЦ ЄХБ, і віруючі, що належали до незареєстрованих автономних громад.

Станом на 1971 р. загальний соціально-демографічний склад євангельських християн-баптистів був таким:

- за статтю: чоловіків – 24%, жінок – 76%;
- за родом діяльності: робітників – 23%, колгоспників – 27%, службовців – 2%, домогосподарок – 21%, пенсіонерів – 27%;
- за віком: до 25 років – 3%, від 25 до 40 – 10%, від 41 до 60 – 31%, старше 60 років – 56%;
- за освітою: вища – 0,4%, середня – 6,6%, незакінчена середня – 20%, початкова – 18%, мало- та неписьменних – 55%⁸⁴.

У соціально-демографічній характеристиці відбулися певні зміни: зросла частка робітників і пенсіонерів, знизилася частка колгоспників, домогосподарок, осіб середнього віку.

Велика кількість громад та вірян, як уже зазначалося, перестала підпорядковуватися ВР ЄХБ у результаті розколу 1960-х рр. За офіційними даними, на середину 1966 р. в УРСР прибічниками РЦ ЄХБ стали близько 5 тис. віруючих. Найбільше їх було в Одеській (827 осіб, 29 груп), Дніпропетровській

⁷⁸ Там само. – Спр.132. – Арк.37.

⁷⁹ Там само. – Оп.2. – Спр.449. – Арк.33.

⁸⁰ Там само. – Оп.7. – Спр.105. – Арк.36.

⁸¹ Там само. – Спр.100. – Арк.103.

⁸² Там само. – Спр.105. – Арк.30.

⁸³ Там само. – Оп.5. – Спр.221. – Арк.126.

⁸⁴ Там само. – Спр.293. – Арк.91.

(600 і 12), Харківській (540 та 16), Донецькій (530 і 13), Київській (511 та 16) областях⁸⁵. На початок 1975 р. продовжували діяти 153 групи і 3 громади прибічників РЦ ЄХБ, які об'єднували близько 5 тис. віруючих⁸⁶.

У 1970-х рр. було дозволено реєстрацію деяких громад РЦ ЄХБ. Цим кроком влада намагалася розколоти лави прибічників Ради церков. У результаті з'явився новий різновид евангельсько-баптистських церков – «автономні»⁸⁷. На кінець 1975 р. в УРСР подали клопотання про реєстрацію 27 громад баптистів-ініціативників, із них 11 (511 осіб) висловили бажання зареєструватися автономно, 16 (1189 осіб) – як громади РЦ ЄХБ⁸⁸. До автономних церков входили громади в Києві (700 членів), Харкові. На 1 січня 1986 р., за даними ВР ЄХБ, у СРСР було зареєстровано автономно 71 церкву ЄХБ⁸⁹. Багато громад намагалися отримати реєстрацію, пожертвувавши частиною своєї свободи, стомившись від боротьби з радянським режимом.

Позаяк протестантські організації закритого типу, на відміну від інших релігійних течій, не втрачали своїх позицій у релігійному житті республіки, а навіть зміцнювали їх, важливо простежити соціально-демографічну характеристику осіб, які їх поповнювали, приймаючи хрещення у громадах евангельських християн-баптистів, християн віри евангельської, адвентистів сьомого дня. Це ілюструють зібрані в табл.1 дані по Вінницькій, Донецькій, Харківській і Львівській областях за 1977 р.⁹⁰:

Табл.1

	ЄХБ				ХВС				АСД			
	Вінницька	Донецька	Львівська	Харківська	Вінницька	Донецька	Львівська	Харківська	Вінницька	Донецька	Львівська	Харківська
Кількість хрещених:	142	313	187	107	6	16	18	–	47	26	7	14
чоловіків	32	81	41	41	2	6	6	–	13	8	2	5
жінок	110	232	146	66	4	10	12	–	34	18	5	9
Вік: 18–30 років	31	78	17	36	1	5	4	–	21	5	1	7
31–40 років	18	31	19	33	–	–	2	–	2	3	–	1
41–50 років	23	71	24	16	5	1	1	–	1	6	–	3
старші 50 років	70	133	127	22	–	10	11	–	23	12	6	3

⁸⁵ Там само. – Спр.3. – Арк.17.

⁸⁶ Там само. – Оп.7. – Спр.1. – Арк.3.

⁸⁷ Евангельські християни-баптисти / Підгот. Ю.Решетників // Релігійна панорама. – 2000. – №2. – С.72; Руденко А.А. Евангельские христиане-баптисты и перестройка в СССР // На пути к свободе совести / Сост. и общ. ред. Д.Е.Фурмана, о. Марка (Смирнова). – Москва, 1989. – С.354.

⁸⁸ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.7. – Спр.1. – Арк.38.

⁸⁹ Малахова И.А. Современный баптизм: идеология и деятельность. – Москва, 1987. – С.24.

⁹⁰ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.7. – Спр.51. – Арк.4, 12, 28, 41.

Освіта:												
вища	–	–	–	3	–	–	–	–	–	–	–	–
середня	22	53	–	31	–	3	2	–	3	8	–	6
н/середня	11	21	42	52	–	1	6	–	2	7	2	5
початкова та мало-письменні	66	229	137	21	6	10	9	–	11	11	3	3
неписьменні	43	10	8	–	–	2	1	–	31	–	2	–
Соціальне становище:												
робітники												
колгоспники	27	81	16	44	1	2	5	–	12	12	1	3
службовці	38	11	11	26	1	–	1	–	13	–	–	1
учні	–	61	9	12	–	3	–	–	–	–	–	6
пенсіонери	3	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
домогосподарки	44	64	83	20	4	5	8	–	22	10	4	4
утриманці	21	96	68	5	–	6	4	–	–	4	2	–
Хрестились із сімей:												
віруючих,												
що належали до	90	307	165	63	–	16	16	–	39	22	2	12
цієї конфесії												
віруючих інших	44	6	14	18	6	–	2	–	5	–	5	2
конфесій												
невіруючих	8	–	8	24	–	–	–	–	3	4	–	–

Отже, як бачимо, серед неофітів жінок було набагато більше, ніж чоловіків. Вагому частку становили особи, старші за 50 років. Водночас людей віком від 18 до 30 років було загалом не менше, ніж у віковій категорії від 30 до 40 та від 40 до 50 років. Освітній рівень новохрещених був невисоким. Переважали люди з початковою освітою, мало- та неписьменні. Особи з вищою освітою були рідкісним явищем. Дуже велику частку серед неофітів становили пенсіонери та домогосподарки. Чимало було робітників і колгоспників. Більшість охрещених походили з сімей віруючих, що належали до цієї конфесії.

Попри певні послаблення у сфері релігії, після усунення від влади М.Хрущова до віруючих часто застосовували штрафні санкції, навіть притягали до кримінальної відповідальності. Так, М.Климошенка й Г.Арнаутова (голову і пресвітера незареєстрованої громади ЄХБ) 25 вересня 1980 р. засудили до двох років позбавлення волі в колонії (першого – загального, другого – суворого режиму) за організацію у Херсоні в 1970–1980-х рр. «групових релігійних дій» і участь у них. Раніше їх неодноразово попереджали про припинення цих зібрань⁹¹.

Житель Харцизька (Донецька обл.) Є.Пушков (регент незареєстрованої громади ЄХБ) 5 серпня 1980 р. «отримав» 3 роки позбавлення волі у колонії загального режиму за «незаконну організацію релігійного зібрання» та спротив працівникам міліції⁹². Один із керівників РЦ ЄХБ Г.Вінс кілька разів був засуджений до позбавлення волі (1966, 1974 рр.)⁹³. Під тиском закордонної громадськості був висланий за межі СРСР.

⁹¹ Там само. – Спр.149. – Арк.163–164.

⁹² Там само. – Спр.147. – Арк.12–14.

⁹³ Там само. – Спр.1. – Арк.3.

Лише 1980 р. за релігійними мотивами було засуджено 3 – ЄХБ, 12 – РЦ ЄХБ⁹⁴. У другій половині 1960 – першій половині 1980-х рр. нерідкими були адміністративні покарання віруючих. Влада намагалася обмежити розширення мереж цих течій, поклавши край їхній місіонерській діяльності. Позаяк вони не бачили свого існування поза місіонерством, це призвело до великої кількості порушень.

У досліджуваній період тривали звільнення з роботи звичайних працівників за належність до легальних протестантських організацій закритого типу. Зокрема 1970 р. роботу втратила 20-річна працівниця кондитерського цеху комбінату громадського харчування в Рівному⁹⁵. В одному з колгоспів було звільнено техніка штучного запліднення тваринницької ферми Г.Гудзенко, тому що вона була баптисткою⁹⁶. Траплялися випадки позбавлення батьківських прав віруючих, які належали до нелегальних релігійних організацій, якщо було виявлено, що батьки активно «втягують» дітей у релігійні справи⁹⁷. Звісно, крім цього наводилися інші звинувачення, однак окремо на них ніхто не звернув би увагу.

Релігійна активність евангельських християн-баптистів залишалася високою. Приміром, на Луганщині 1966 р. на Пасху молитовні будинки відвідали понад 90% вірян⁹⁸. У Полтавській області відвідуваність молитовних будинків становила 60–70%⁹⁹. На Великдень 1976 р. в Донецьку, у громаді ЄХБ Куйбишевського району, із 327 членів на ранковому зібранні були 200, а на вечірньому у центральній громаді – 300 із 655¹⁰⁰. Молитовні будинки ЄХБ на Пасху відвідували чимало молодих людей: у Луцьку із 600 вірян молоді було 80 осіб (13%), із 220 членів довгівської громади (Горохівський р-н Волинської обл.) – до 20 (9%)¹⁰¹. На Дніпропетровщині молитовні будинки ЄХБ відвідали 4210 осіб, із них 500 – молодь¹⁰². У великодніх молитовних зібраннях зареєстрованих релігійних об'єднань закритого типу 1978 р. у Черкаській області взяли участь 85–90% від загального складу громад, 15% – молодь, були також діти дошкільного і шкільного віку, які прийшли з батьками¹⁰³. Загалом молодих людей, які відвідували богослужіння, у громадах евангельських християн-баптистів було набагато більше, ніж у православних і католиків.

Простежити різницю між кількістю учасників молитовних зібрань ЄХБ у великодні дні 25–26 квітня 1965 р. та загальною чисельністю членів громад можна на прикладі Донеччини (див. табл.2)¹⁰⁴.

⁹⁴ Там само. – Спр.148. – Арк.12.

⁹⁵ Там само. – Оп.5. – Спр.183. – Арк.56.

⁹⁶ Там само. – Спр.131. – Арк.62.

⁹⁷ Там само. – Оп.7. – Спр.15. – Арк.15–18 та ін.

⁹⁸ Там само. – Оп.5. – Спр.7. – Арк.106.

⁹⁹ Там само. – Арк.135.

¹⁰⁰ Там само. – Оп.7. – Спр.29. – Арк.45.

¹⁰¹ Там само. – Арк.35.

¹⁰² Там само. – Арк.42.

¹⁰³ Там само. – Спр.83. – Арк.88–89.

¹⁰⁴ Там само. – Оп.2. – Спр.451. – Арк.18.

Табл.2

	Загальна кількість членів громад	Були присутні на молитовних зібраннях			
		25 квітня		26 квітня	
		Уранці	Увечері	Уранці	Увечері
Артемівськ	233	190	95	100	75
Горлівка	300	281	154	140	162
Жданов-Порт	443	500	250	250	100
Макіївка	560	500	360	420	320
Донецьк-Зарічн.	546	550	450	350	450
Донецьк-Пролет.	348	283	150	120	90
Краматорськ	390	325	350	288	250
Слов'янськ	420	370	97	200	85

Як свідчить подана інформація, майже всі члени громад євангельських християн-баптистів, за винятком хворих, намагалися відвідати молитовні зібрання у святкові дні. Деякі з них відвідували й ранкове, і вечірне богослужіння. Більшість становили жінки. Діти та молодь віком до 30 років склали близько 25%¹⁰⁵. Водночас бачимо, що чисельність відвідувачів богослужінь у деяких населених пунктах перевищувала кількість членів громад, адже молитовні зібрання відвідували не лише члени громад, а й охочі ними стати та діти.

Високий рівень відвідуваності протестантських молитовних будинків (порівняно з православними церквами) спостерігався й під час інших свят. Так, у молитовних будинках євангельських християн-баптистів та християн віри євангельської у Черкаській області на Різдво 1977 р. були присутніми 40–55% членів громад¹⁰⁶, у Вінницькій у 61 громаді ЄХБ – близько 3 тис. віруючих (90% жінок, 170 молодих людей, 85 школярів)¹⁰⁷, у Кіровоградській у міських громадах ЄХБ – 70% членів, у сільській місцевості – 50%, а в деяких селах – не більше 25%. Останній факт пояснювався тим, що багато віруючих проживали в інших населених пунктах, а погодні умови не дозволяли прибути на молитовні зібрання¹⁰⁸. Різна активність святкування Різдва спостерігалася у громадах ЄХБ на Кіровоградщині 1978 р.: у великих протестантських осередках Кіровограда, смт Помічна Добровеличківського району і с. Свердлівка Світловодського району на молитовних зібраннях були до

¹⁰⁵ Там само. – Арк.19.

¹⁰⁶ Там само. – Оп.7. – Спр.55. – Арк.35.

¹⁰⁷ Там само. – Спр.83. – Арк.96.

¹⁰⁸ Там само. – Спр.55. – Арк.40.

70–80% усього складу громади. В інших громадах, переважно сільських, богослужіння відвідали 50% віруючих¹⁰⁹. У 1980 р. на різдвяні свята у громадах Кіровограда, с. Сverdлівка та смт Помічна з'явилися 60–70% членів цих громад. В інших місцевостях, здебільшого у сільських громадах, богослужіння відвідали 40–50% віруючих¹¹⁰. Менша частка відвідувачів молитовних зібрань у селах пояснюється, знову ж таки, тим, що багатьом було важко дістатися до місця з віддалених сіл, а серед них було чимало осіб похилого віку.

Багато евангельських християн-баптистів брали участь у релігійних зібраннях і в інші свята. На День жнив 1978 р. у громадах ЄХБ Сумської області були присутніми до 1,5 тис. віруючих (третина усього складу)¹¹¹. У 1977 р. на Кіровоградщині в День єдності в богослужіннях взяли участь 80–85% членів зареєстрованих громад ЄХБ та ХВЕ¹¹². Висока частка учасників богослужінь припадала й на інші свята. Цікаво, що диспропорція кількості відвідувачів богослужінь у громадах ЄХБ у великі свята та звичайні дні була значно меншою, ніж у православних і католиків, що свідчить про значно вищу частку глибоко віруючих осіб серед евангельських християн-баптистів.

У 1970-х рр. у молитовних будинках евангельських християн-баптистів богослужіння відбувалися кілька разів на тиждень, зокрема в Ямському (Київ, дані на 1977 р.) тричі¹¹³, у Дарницькому – двічі на тиждень, двічі на день¹¹⁴. Молитовні зібрання у другій половині 1960-х рр. на Тернопільщині проводилися двічі або тричі на тиждень. Картина відвідуваності була така: у великі свята – майже 100% віруючих, у недільні дні – близько 70%, робочі – до 30%¹¹⁵. На середину 1970-х рр. молитовні зібрання ЄХБ на Тернопільщині проводилися 2–4 рази на тиждень. У свята їх відвідували 85% віруючих, у неділю – 66%, у будні – 25%¹¹⁶.

Замкнутість громад ЄХБ дозволяла їх активу контролювати відвідуваність богослужінь. Це дисциплінувало і сприяло тому, що відвідування молитовних зібрань ставало чимось звичним та навіть необхідним для віруючого, і за деякий час контроль ставав зайвим.

Зібрання нелегальних громад могли відбуватися й поза населеними пунктами. Приміром, 19 травня 1966 р. в лісі в районі селища Ново-Біличі Київської області відбулося зібрання баптистів-ініціативників, в якому взяли участь близько 200 осіб, зокрема й діти¹¹⁷. Того ж року 1 травня в Дарницькому лісі зібралися до 600 баптистів-ініціативників із 40 різних центрів¹¹⁸. 27 травня 1969 р. відбулося зібрання баптистів-ініціативників у лісовому масиві Зміївського району Харківської області (350 осіб, у тому

¹⁰⁹ Там само. – Спр.83. – Арк.106.

¹¹⁰ Там само. – Спр.136. – Арк.6.

¹¹¹ Там само. – Арк.154.

¹¹² Там само. – Спр.55. – Арк.193.

¹¹³ Там само. – Спр.69. – Арк.22.

¹¹⁴ Там само. – Арк.23.

¹¹⁵ Стоцький Я. Українська греко-католицька церква і релігійне становище Тернопільщини (1946–1989). – Тернопіль, 2003. – С.330.

¹¹⁶ Там само. – С.333.

¹¹⁷ ЦДАВО України. – Ф.4648. – Оп.5. – Спр.4. – Арк.26.

¹¹⁸ Там само. – Арк.18.

числі діти дошкільного та шкільного віку)¹¹⁹. 2 травня 1971 р. було проведено зібрання прихильників РЦ ЄХБ у лісовому масиві на околицях Харкова, в якому взяли участь близько 120 дітей, котрі співали псалми, декламували релігійні вірші, грали на музичних інструментах¹²⁰. 22 серпня того ж року аналогічні зібрання РЦ ЄХБ відбулися в лісопосадці Кривого Рогу за участю 55 школярів¹²¹.

Деякі релігійні течії, зокрема баптисти-ініціативники, удавалися й до відкритих (поза молитовним будинком) релігійних дій. Наприклад, 22 серпня 1965 р. баптисти-ініціативники з Луганської, Донецької та Ростовської областей (близько 140 осіб, із них 30 дітей) організованою колоною, співаючи духовних пісень, пройшли від залізничної станції селища Щотове (Луганська обл.) до будинку свого одновірця¹²². Того ж дня організовано ходу баптистів-ініціативників у Запоріжжі. Група віруючих зі співами пройшла вулицями міста до затоки Дніпра. Рух автотранспорту тут було зупинено¹²³. 12 вересня 1965 р. у с. Шевченково Кілійського району Одеської області зібралися близько 700 баптистів-ініціативників. Вони йшли селом, співаючи релігійних пісень. Коли начальник райвідділу зажадав зупинити ходу, віруючі накинулися на нього та на інших співробітників міліції, зривали з них кашкети, погони, смикали за формений одяг із вигуками: «Де свобода?», «Це ваша конституція?», «Фашисти, грабіжники!»¹²⁴.

Для своїх зібрань члени громад ЄХБ також використовували весілля, похорони одновірців та інші нагоди. Якщо в молитовному будинку були обмеження для гостей із регіонів, то на весільному бенкеті вони могли висловлювати побажання молодят і звертатися до всіх присутніх¹²⁵. 24 серпня 1975 р. євангельські християни-баптисти у Чернівцях, користуючись нагодою, перетворили весілля на релігійну демонстрацію. Віруючі зі співами пройшли містом майже 8 км. Про цю акцію повідомляло навіть радіо «Свобода»¹²⁶. Були відомі й інші нетрадиційні форми богослужінь.

Процеси «перебудови» у СРСР сприяли активізації молитовних та інших релігійних зібрань євангельських християн-баптистів. Зокрема 1–2 травня 1988 р. у Фастівському районі Київської області без відповідного дозволу зібралися до 1500 молодих баптистів Києва та деяких областей республіки¹²⁷. Потреба діяти підпільно поступово зникала.

Отже аналіз проблеми дозволяє констатувати, що під час війни радянське керівництво радикально змінило свою політику щодо церкви. Така лібералізація була зумовлена зовнішніми та внутрішніми обставинами. Можна говорити, що це був черговий тактичний крок влади. Із-поміж інших

¹¹⁹ Там само. – Спр.133. – Арк.83.

¹²⁰ Там само. – Спр.293. – Арк.21.

¹²¹ Там само.

¹²² ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.70. – Спр.2570. – Арк.113.

¹²³ Там само. – Арк.130.

¹²⁴ Там само. – Арк.131.

¹²⁵ *Чорнопиский Д.С., Столяр Л.П.* Безіменні місіонери. – Чернівці, 2002. – С.8.

¹²⁶ *Чорнопиский Д.С.* Життя віруючих Буковини: 1914–1994. – [Рівне], 1995. – С.53–64.

¹²⁷ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.25. – Спр.3329. – Арк.23.

релігійних течій право на існування отримали громади протестантів-віруючих. Із метою кращого контролю над низкою протестантських напрямів було утворено Союз евангельських християн-баптистів, котрі на той час були найчисленнішим об'єднанням.

У період правління М.Хрущова у країні сталися докорінні зміни в політиці у сфері релігії. Влада відмовилася від виваженої критики і «примиренського ставлення» до церковних інституцій. Натомість конфесії й духовництво стали об'єктами жорсткого тиску з боку держави. Посилювалася антирелігійна пропаганда, закривалися молитовні будинки. Спротив державній політиці спричинив розкол у Союзі ЄХБ. У результаті несприйняття «Положення про Союз ЄХБ» та «Інструктивного листа», які мали докорінно змінити життя громад евангельських християн-баптистів (регламентація порядку богослужінь, заборона місіонерської діяльності тощо), частина віруючих стала в опозицію до керівництва ВР ЄХБ і пізніше утворила нелегальний центр – РЦ ЄХБ. Водночас загнані в підпілля релігійні організації виходили з-під контролю радянських органів влади.

Усунення М.Хрущова від влади сприяло певній лібералізації релігійної політики. Влада в більшості випадків відмовлялася від прямого порушення Конституції та інших державно-нормативних актів у релігійній сфері. Боротьба з релігією набула більш завуальованого, прихованого характеру. Це виявилось, зокрема, у зменшенні тиску на релігійні організації та віруючих. Попри деяку лібералізацію чималою залишалася кількість вірян, притягнутих до кримінальної й адміністративної відповідальності.

Несприятливі умови для функціонування громад ЄХБ незначною мірою позначилися на кількісному складі. Будучи позбавленими реєстрації, осередки переважно не самоліквідувалися, а продовжували свою релігійну діяльність нелегально. Важливим фактором поповнення громад стала їх місіонерська діяльність. Загалом евангельським християнам-баптистам була приманна вища релігійна активність, аніж православним і католикам. В їхніх громадах була доволі значною частка осіб із високим рівнем релігійності.

REFERENCES

1. Andrukhiv, I. (2006). Polityka radianskoi vlady u sferi religii ta konfesiine zhyttia na Prykarpatti v 40–80-kh rokakh XX stolittia: Istoryko-pravovyi analiz. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV. [in Ukrainian].
2. Antonov, A.P., & Solomka, A.P. (1985). Pod prikrytiem very. Donetsk: Donbass. [in Russian].
3. Babenko, L. (2005). Mistse pravookhoronnykh orhaniv u systemi administratyvnykh zasobiv vplyvu na sektantskyi rukh u 60–70-kh rr. XX st. (Na prykladi Chernihivskoi oblasti). *Znaky pyttannia v istorii Ukrainy: ukrainska istoriia u yevropeiskomu konteksti: Zb. materialiv II Mizhnar. konf.* Nizhyn, 2005. [in Ukrainian].
4. Boiko, V., Reshetnikov, Yu. (2007). Korotka istoriia Kyievo-Sviatoshynskoi tserkvy yevanhelskykh khrystyian-baptystiv. Lutsk: Khrystyianske zhyttia. [in Ukrainian].
5. Bondarchuk, P.M. (2009). Relihiinist naselennia u 40–80-kh rokakh XX st.: sotsiokulturni vplyvy, osoblyvosti, tendentsii zmin. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

6. Bychkov, A.M. (ed.). (1989). *Istorija evangel'skikh khristian-baptistov v SSSR*. Moskva. [in Russian].
7. Chornopyskyi, D.S., & Stoliar, L.P. (2002). *Bezimenni misionery*. Chernivtsi: Zelena Bukovyna. [in Ukrainian].
8. Chornopyskyi, D.S. (1995). *Zhyttia viruiuchykh Bukovyny. 1914–1994*. Rivne: Khrystyianskyi blahodiinyi vydavn. fond. [in Ukrainian].
9. Domashovets, V. (2002). *Ukrainskyi Yevanhelsko-Baptystskyi rukh v yoho 150-litnii yuvilei. 1852–2002*. Morris Pleins; Lutsk: Khrystyianske zhyttia. [in Ukrainian].
10. Franchuk, V.I. (1999). *Prosila Rossija dozhdja u Gospoda. Mariupol'*. [in Russian].
11. Hod, B., & Vilkhovyi, Yu. (2001). *Hromady YeKhB u mistakh i selakh Donbasu (ser. 40-kh – 50-ti rr. XX st.)*. *Istoriia Ukrainy: malovidomi imena, podii, fakty*. 18, 293–294. [in Ukrainian].
12. Hrushova, T.F. (2000). *Radianska derzhava ta sekta piatydesiatnykiv v Ukraini (pochatok 1920–1991 rr.)*. Candidate's thesis. Zaporizhzhia. [in Ukrainian].
13. Gartfeld, G. (2003). *Vera vopreki KGB*. Cherkassy: Smirna. [in Russian].
14. Kosukha, P.L. (1969). *Pro kharakter i prychny relihiinosti sered molodi*. *Pytannia ateizmu*, 4, 111–121. [in Ukrainian].
15. Lakhno, O.P. (2008). *Opozytsiia v yevanhelsko-baptystskomu rusi v URSR (seredyna 40-kh – 80-ti roky XX stolittia)*. Candidate's thesis. Poltava. [in Ukrainian].
16. Lakhno, O. (2009). *Tserkovna opozytsiia yevanhelskykh khrystyian-baptystiv v Ukraini (1940–1980-ti roky)*. Poltava. [in Ukrainian].
17. Malakhova, I.A. (1987). *Sovremennyj baptizm: ideologija i dejatel'nost*. Moskva: Znanie. [in Russian].
18. Oparin, A.A. (2006). *Jubilejnyj god: Ocherki istorii adventizma v Kharkove*. Kharkov: Fakt. [in Russian].
19. Pashchenko, V. (2001). *Pravoslavia v novitnii istorii Ukrainy. (P.2)*. Poltava. [in Ukrainian].
20. Pospelovskij, D.V. (1995). *Russkaja pravoslavnaia tserkov v XX veke*. Moskva: Respublika. [in Russian].
21. Savinskij, S.N. (1995). *Istorija rusko-ukrainskogo baptizma*. Odessa: Bogomyslie. [in Russian].
22. Ramet, S.P. (ed.). (1993). *Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia: The Communist and Postcommunist Eras*. Durham, N.C.: Duke University Press. [in English].
23. Reshetnikov, Yu. (2000). *Yevanhelski khrystyiany-baptysty*. *Relihiina panorama*, 2, 67–76. [in Ukrainian].
24. Reshetnikov, Ju., & Sannikov, S. (2000). *Obzor istorii evangel'sko-baptistskogo bratstva v Ukraine*. Odessa: Bogomyslie. [in Russian].
25. Romaniuk, I.M. (2005). *Ukrainske selo u 50-ti – pershii polovyni 60-kh rr. XX st*. Vinnytsia: Knyha-Veha. [in Ukrainian].
26. Rowe, M. (1984). *Russian resurrection: Strength in suffering: A history of Russia's evangelical church*. London: Marchall Pickering. [in English].
27. Rudenko, A.A. (1989). *Evangel'skie khristiane-baptisty i perestrojka v SSSR*. In D.E.Furman, & o. Mark (Smirnov) (ed.). *Na puti k svobode sovesti*. P.341–357. Moskva: Progress. [in Russian].
28. Sawatsky, W. (1981). *Soviet Evangelicals since World War II*. Scottdale, PA: Herald Press. [in English].
29. Shapar, V.B. (2004). *Psikhologija religioznykh sekt*. Minsk. [in Russian].
30. Shemet, P.H. (ed.). (2002). *Derzhava i tserkva na Poltavshchyni za radianskoi doby*. Poltava. [in Ukrainian].
31. Shkarovskij, M.V. (2005). *Russkaja Pravoslavnaia Tserkov pri Staline i Khrushcheve (Gosudarstvenno-tserkovnye otnosheniia v SSSR v 1939–1963 g.)*. (3rd ed.). Moskva: Izdvo Krutitskogo podvorja. [in Russian].

32. Stepanov, P.Ya. (1967). Pro suchasnyi rozkol sered yevanhelskykh khrystyan-baptystiv. Kyiv. [in Ukrainian].
33. Stotskyi, Ya. (2003). Ukrainska hreko-katolytska tserkva i relihiine stanovyshe Ternopilshchyny (1946–1989). Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. [in Ukrainian].
34. Stotskyi, Ya. (2008). Derzhava i relihii v zakhidnykh oblastiakh Ukrainy: konfesiini transformatsii v konteksti derzhavnoi polityky v 1944–1964 r. Kyiv. [in Ukrainian].
35. Zavatskij, E. (1995). Evangelicheskoe dvizhenie v SSSR posle vtoroj mirovoj vojny. Moskva. [in Russian].
36. Vilkhovyi, Yu.V. (2002). Polityka radianskoi vlady shchodo protestantskykh tserkov v Ukraini (seredyna 40-kh – 70-kh rr. XX st.). Candidate's thesis. Poltava. [in Ukrainian].
37. Voinalovych, V.A. (2005). Partiino-derzhavna polityka shchodo relihii ta relihiinykh instytuttsii v Ukraini 1940–1960-kh rr.: politolohichni dyskurs. Kyiv: Svitohliad. [in Ukrainian].

PETRO BONDARCHUK

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Leading Research Fellow,
Department of History of Ukraine of the Second Half of the 20th Century,
Institute of History of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine), peterukr.kyyv@gmail.com

EVANGELICAL BAPTIST CHRISTIANS IN THE USSR (MID-1940s – MID-1980s): RELATIONSHIP WITH POWER, PECULIARITIES AND TRANSFORMATION OF RELIGIOUS LIFE

The article examines the religious life of Evangelical Baptist Christians during the period from the mid-1940s to the mid-1980s. The author analyzes the religious policy of the Soviet power concerning Evangelical Baptist Christians and its changes during the postwar time, in the years of N.Khrushchev's assault on religion, throughout the era of stagnation; shows the relationship between the Soviet state and Evangelical Baptist Christians. The article considers the association of the Baptists with the Evangelists, the Pentecostals, the Mennonites and other Protestant currents; the main aspects of the intra-confessional religious life of this religious current, the underground forms of the existence of the Evangelical Baptist Christians communities that were beyond the control of the Soviet power. The antireligious actions of the Soviet regime, various forms of oppression of religious communities and believers, in particular illegal closures of prayer houses, violation of the believers' rights, the formation of negative public opinion regarding this religious current, administrative proceedings against the believers and their criminal prosecution are elucidated. The article touches the issue of the split in the Union of the EBCh, which was caused by the opposition of the believers to the anti-religious policy of the state, it traces how part of the believers stood in the opposition to the leadership of the All-Union Council of the EBCh, and later formed an illegal church authority – the Council of Churches of EBCh. The network of religious organizations in the Ukrainian SSR, the quantitative composition of the believers, and their socio-demographic characteristics are described. Special attention is given to the religious behaviour of the believers. Believers' attendance of prayer houses and illegal prayer meetings, their participation in worship on big holidays and in religious demonstrations, etc are elucidated.

Keywords: *Evangelical Baptist Christians, believers, Baptists-Initiators, religious communities, Union of EBCh, Council of Churches of EBCh, worship.*